

מקראות גדולות

הכתר

מהדורת יסוד חדשה

בחסותם הנדיבה של

מרכוס ועדינה כץ

"ובלב כל חכם לב נתתי חכמה" (שמות לא, ו)

ההדרה מדעית על פי כתבי יד עתיקים

נוסח המסורה המדויק של המקרא עם מסורה גדולה ומסורה קטנה

על פי 'כתר ארם צובה'

כתב היד שהגיהו, מסרו וניקדו אהרן בן-אשר

ועליו סמך הרמב"ם בהלכות ספר תורה

ונלווים אליו:

תרגומים ארמיים

על פי נוסחם של כתבי יד תימניים מדויקים

פירושים

מבחר עשיר של פירושים פרי עטם של גדולי מפרשי הפשט מימי הביניים

על פי מיטב כתבי היד העתיקים

'עין המסורה'

ביאור ומראי מקומות לכל הערות המסורה של 'כתר ארם צובה'

מהדיר ועורך מדעי:

מנחם כהן

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן

אוניברסיטת בר-אילן
הפקולטה למדעי היהדות

מפעל מקראות גדולות 'הכתר'

מפעל כתבי היד של המקרא והמסורה
שליד המכון לתולדות חקר המקרא היהודי

בראשות

מנחם כהן

13993-290
הספרייה העירונית
שער ניין - בית ארמון
שד' שאול המלך 25, ת"א
טל 6910141/2/3

(2)

221.7
מ"ק

ב עֲשׂוֹ אָחִיךָ: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל־אֲשֶׁר עִמּוֹ
הָסְרוּ אֶת־אֱלֹהֵי הַנֶּכֶד אֲשֶׁר בְּתַכְכֶּם וְהִטְהָרוּ וְהַחֲלִיפוּ
שְׁמֹלְתֵיכֶם: וְנִקְוָה וְנַעֲלָה בֵּית־אֵל וְאֶעֱשֶׂה־שָׁם מִזְבֵּחַ
לֵאלֹהֵי הָעֵנָה אֲתִי בַיּוֹם צָרְתִּי וַיְהִי עִמָּדִי בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר
הָלַכְתִּי: וַיִּתְּנוּ אֶל־יַעֲקֹב אֶת כָּל־אֱלֹהֵי הַנֶּכֶד אֲשֶׁר
בְּיָדָם וְאֶת־הַנְּזָמִים אֲשֶׁר בְּאֲזִנֵּיהֶם וַיִּטְמְנוּ אֹתָם יַעֲקֹב
ה תַּחַת הָאֲלֹהִים אֲשֶׁר עִם־שָׂכָם: וַיִּסְעוּ וַיְהִי חֶתֶת
אֱלֹהִים עַל־הָעָרִים אֲשֶׁר סָבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא רָדְפוּ אַחֲרֵי
ו בְּנֵי יַעֲקֹב: וַיָּבֹא יַעֲקֹב לִזְוֶה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ פְּנֹעַן הוּא
ז בֵּית־אֵל הוּא וְכָל־הָעָם אֲשֶׁר־עִמּוֹ: וַיָּבֹן שָׁם מִזְבֵּחַ
וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל בֵּית־אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֱלֹהֵי הָאֲלֹהִים
ח בְּבִרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו: וַתִּמָּת דְּבָרָה מִיִּנְקַת רַבְקָה
וַתִּקְבֹּר מִתַּחַת לְבֵית־אֵל תַּחַת הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא שְׁמוֹ
אֱלֹן בְּכֹת:

מסורה גדולה

אל כל ואל כל ב' בסוף ויהי כאשר התעור ויאמר יעקב. הסרו ב' חס' הסרו את אלהי הנכד המלו לוי' ויסעו ב' חס' ויהי חתת אלהים אלה מסעי' סביבותיהם ב' מל' ויסעו ויהי חתת ויעזבו את יל' ויבא יעקב לזוה אשר בארץ כנען ויצא מבית אל ועבר משם הנבול ב' בו' דברה ג' חס' ותמת דברה ותאמר דברה ושרי ביששכר.

עין המסורה

(ב) ואל כל - ב' בספרא (בלשנא) * בר' כגי: להב. אשר עמו - יא: בר' כדג: להב. ש' טל. מד. מה: ש' טה: ידב: כוב: ש"ב כגי: יג: וכל דהיי דכותהו. הסרו - ב' חסר (בלשנא) * בר' להב: יד' דר. בתככם - ב' חסר: בר' להב: במ' לבל. (ג) ונקומה - ג: בר' להב: מגת: ש' א. אל - יא (במק): ראה לעיל. (ו) ויסעו - ב' חסר ראש פסוק וחד סוף פסוק: בר' להב: במ' יב. סביבותיהם - ב' מלא: * בר' להב: ש' ב'י. (ז) לזוה - ד: * בר' להב: יד' יג: (פעמיים). וכל-העם - נ"א: בר' להב: ש' יא: ית: יד: במ' יג: להב: יד: אב: ה: ה: ש' זא: טל. מה: כב: ש' יג: יד: יב: ש' לב: טו: יב: (פעמיים). טו: יד: יט: יב: יב: כב: יד: ה: כט: מ"א יב: כב: מ"ב כג: יד' כו: חט: כח: אב: לר: לוט: מב: מג: מר: רות דט: ע' גיא: דה"א כג: כח: כב: דה"א יד: יג: כג: להב: כד: כט: לה: וכל ראשי פסוקים דכותהו (בר' החבור: ש' כט: דב' יג: יד: ח' יא: ש' כג: גל: בר' מן ג: מ"א טב: יח' מה: טה: דה"א חו: אשר עמו - יא: ראה לעיל. (ז) אל בית-אל - ב' (בלשנא) * בר' לאיג: להב. (ח) דברה - ג' חסר: * בר' להב: ש' יד: מ"א ה: יט: ויקרא שמו - ו: ראה בר' כהב: אלון - ג: בר' להב: ה' דג: דה"א דל.

רש"י

(ב) הנכר - שיש בידכם משלל של שכס. והטהרו - מעבודה זרה. והחליפו שמלותיכם - שמה יש בידכם כסות של עבודה זרה. (ד) תחת האלה - מן אילן סרק. עם שכס - אצל שכס. (ה) חתת - פחד. (ז) אל ביתאל - הקדוש ברוך הוא בביתאל, גילוי שכינה בבית אל. יש חיבה חסרה ב"ת המשמשת בראשה, כמו "הנה" בית מנחם (לפניה: מכיר) בן עמיאל (ש' ט, ט). וזיה לו לכתוב הנה בבית מנחם (ראה לעיל). וכן הרבה: "בית אביך" (בר' לח, יא) - כמו "בית אביך". נגלו אלו האלהים - במקומות הרבה שם אלהות וראיות: בלשון רבים, כגון: "אדוני יוסף" (בר' לט, כ). "אם בעליו עמו" (ש' כב, יד) - ולא נאמר 'בעלו עמו', וכן 'אלהות', שהוא לשון 'שופט' ו'מרות', נזכר בלשון רבים: אבל אחד מכל שאר השמות לא תמצא בלשון רבים. (ח) ותמת דבורה - מה ענין דבורה אצל בית יעקב? אלא לפי שאמרה רבקה אל יעקב: "ושלחתי ולקחתין משם" (בר' כו, מה). שלחה דבורה אצלו לפון ארם לצאת משם. מדברי רבי משה הדרשן למדתיה (בר' רבתי ע' 113). מתחת לביתאל - העיר יושבת בהר, והיא נקברה ברגלי ההר. תחת האלון - "בשפילי משרא" (ת"א), שהיה המישור ממלמלה בשפופי ההר, והקברה מלמטה, והמישור של ביתאל היו קורין לו 'אלון'. ומדרש אנדה (כ"ר פא, ה). שם נתבשר באבל שיני, שהודג לו על אמו שמתה, ואלון בלשון ית: אחר. ולפי שהעלימו את יום מותה, שלא יקללו הבריות כרס שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פירסמה (ראה תנח' כי תצא ד).

רשב"ם

לה (ב) אלהי הנכר - שלקחו בעיר (ראה בר' לד, כט). (ז) ויקרא למקום -

הנשים והבנים, וככה כתוב שם: "אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם" (בר' לא, ג). והטהרו - שתרצו עצמכם, בעבור כי עד עתה עבדתם אלהי הנכר, על כן: והחליפו שמלותיכם - כענין "החסירה את שמלת שביה" (דב' כא, יג), כי העובר עבודה זרה כל מלבושיו וכל תכשיתו טמאים, ואסורים אפילו בהנאה, על כן נתנו לו הנזמים ויעקב טמנם (ראה להלן, ד). (ה) ויהי חתת אלהים - כענין "יהי השמייע את מחנה ארם רכב וסוס וקול חל גדול" (מ"ב ז, ו), על כן לא רדפו אחריהם. (ז) ויקרא לו אל ביתאל - והטעם: כי שם נגלה אליו; וקראו לעצמה: אל ביתאל.

רמב"ן

זרה, או מן החללים שהרגו, כענין "זאתם חנו מחוץ למחנה שבעת ימים" (במ' לא, ט), כי לא צו עדין במי חטא, ויעקב נודדו במצוה והטהרו טרם בואו שם (ראה להלן, ג), או שיהיה "נקומה ונעלה בית אל" (להלן, ג) מוקדם במעשה. ואולי צוה ושב שם, לפנות משכבתו לדבקה באל. (ד) ויסעו אותם יעקב - עבודה זרה ומשמשה אינן מן הנקברים, אבל צריך שיחיה מפר וזורה לרחו או מטיל ליום: והנראה אלי, כי בני יעקב לא לקחו עבודה זרה ומשמשה משכס, עד שנתבטלה והותרה להם, שהגיו מבטל עבודה זרה בעל כרחו, והנה היא מותרת להם: אבל יעקב צוה להסיר אותה, לטהרת הקדש, שיהיו ראויים לעבוד את השם ולהקריב לפניו קרבן, כאשר צוה להם שביטלה וחלוקו הנגדים, והיה די להם בקבורה, ולכן טמן אותם תחת האלה, במקום שלא יעברו בו ולא ירעו (ע"פ דב' כא, ד). (ח) ותמת דבורה מינקת רבקה - לא ידעתי למה נכנס הפסוק הזה בין "ויקרא למקום אל בית אל" (לעיל, ז), ובין "וירא אלהים אל יעקב עז" (להלן, ט), והפסק כענין אחד שזיה בבת אחת ובמקום אחד, כי יעקב כבואו לזוה היא בית אל (ראה לעיל, ז), בנה מזבח וקרא למקום "אל בית אל" (לעיל, ז), ונראה לו האלהים שם ויברך אותו, ולמה הושה הכתוב הזה בתוך ענין אחד? והקרב - מה שאמר רבותנו (כ"ר פא, א), שימחו למיתת רבקה, ולכן קרא שם המקום הושה הכתוב: כי אין בכי ואנקה על המינקת הושה שיקרא גם המקום עליו, אבל יעקב כבה והתאבל על אמו הצדקת אשר אהבתה, ושלחה אותו שם ולא וכתה לראותו בשונו, ולכן נגלה אליו האלהים וברך אותו לנחמו, כאשר עשה ליצחק אביו "אחרי מות אברהם" (בר' כה, יא), ובשניהם אמרו חכמים (סוטה יד, א): ברכת אבליים ברכו. וסיעו לזו - מה שאמר למטה "ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע" (להלן, כו), ואלו היתה רבקה שם, היה מזכיר 'אל אביו ואל אמו', כי היא השולחת אותו שם והגורמת לו כל הטובה, ויצחק בעצמה צוה אותו ללכת שם. וכתב רבנו שלמה: ולפי שהעלימו את יום מותה, שלא יקללו הבריות: כרס שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פירסמה. ומדרש חכמים הוא (תנח' כי תצא ד) והנה גם לא לה לא יזכיר אבל הכונה להם, מפני שהזכיר המיתה ברמז, והלה הורב במינקתה, וכיון שדבר בה, למה הסתיר הענין ולא גלהו וטעם הקללה אינו מחוץ, שהרי הזכירו במיתת יצחק "ויקברו אתו עשו ויעקב בניו" (להלן, כט), אבל יתכן לומר, שלא היה לה כבוד במותה, כי יעקב איננו שם ועשו שונא אותה ולא יבא שמה, ויצחק כדו עיניו ואיננו יוצא מביתו, ולכן לא רצה הכתוב להזכיר שיקברה בני חת. וכענין הזה מצאנו ב'אלה הדברים רבה' (?) וראה תנח' כי תצא ד) בפרשת "כי תצא למלחמה" (דב' כא, א): אמרו: את מוצא, כשמתה רבקה, אמרין: מאן פיק קמה? אברהם רב, יצחק יושב בבית - ענינו כחות, יעקב הלך לו לפון ארם, יפוק עשו ושיעא קמה וימרין ברייתא: לישן ביזא דהא כרין יעקב: מה עשוי הוציאו מותה בלילה. אמר רבי יוסי ברבי יעניא: לפי שהוציאו מותה בלילה, לא פרשו הכותבים מיתתה אלא מן הצד, והיא הוא דכתיב: ויקרא שמו אלון בכות - שתי בכיות: והיא הוא דכתיב: "וירא אלהים אל יעקב ויברך אותו" (להלן, ט) - מה ברכו? ברכת אבליים ברכו. עד כאן. והנה בעבור שיהיה עשו יחיד בקבורתה, פחדו מן הקללה ולא ראו שיהיה לה לכבוד.

רד"ק

נראה לך בבית אל והבטיח להטיב לך ולשמך בכל אשר תלך (ראה בר' כה, טו), וכן עשה. גם אתה שלם לו נדך שנדרת לו. (ב) ויאמר. אל ביתו - אל בניו. ואל כל אשר עמו - אלה עבדיו ושפוחיו. הסירו את אלהי הנכר - בכסף וזבחה שלקחו, היו בהם צורות נעשות לשם עבודה זרה בנזמים ובטבעות. ואע"פ כן לא רצה יעקב אבינו שיהנו בשום ולהות בכסף וזבחה הנזבים, אע"פ כן לא רצה יעקב אבינו שיהנו בשום דבר שהיה עבודה זרה: וזה כלו להרחיק העבודה זרה מהם. וכן כתב משה רבינו אחר כן בתורה, ואמר "לא תחמוד כסף וזהב עליהם" (דב' זכח), ואמר "אל ידבק בידך מאומה מן הזהב" (ש' יג, ח). והטהרו - לפי שעבודה זרה מטמאה. והחליפו שמלותיכם - שנטמאו עמכם: או אותם שמלות שלקחו מן החללים שהפשיטו ומאשר בתיאם (ראה בר' לד, כו, כט).

(ד) ויסעו - ולא הניחם על הארץ, שלא יבא תקלה על ידו למי שימצאם. אשר עם שכס - סמוך לשכס, כמו "וישב יצחק עם באר לחי רואי" (בר' כה, יא). (ה) ויסעו. (ו) ויבא. לזוה אשר בארץ כנען - מלמד שיש 'לזו' אחר. הוא וכל העם - להודיע, כי לא נפקד מהם איש בשכס ולא בדרך, כי חתת אלהים היתה על בני הארץ והיא (ראה לעיל, ה), ולא נזכר בהם. (ז) ויבן שם מזבח - פירושו: בבית אשר בנה שם במקום המצבה: כמו שאמר "היה בית אלהים" (בר' כה, כב), כמו שפירשו (שם) ואע"פ שלא זכר הבית, ויקרא למקום אל בית אל - כבר קראו בית אל, ועתה הוסיף עליו אל, כמו שפירשו "אל אלהי ישראל" (בר' לג, ב). כי שם נגלו אליו האלהים - המלאכים שראה בסלם (ראה בר' כה, יב), או פירושו האלהים - על השם יתברך, ואמר נגלו בלשון רבים, דרך כבוד: כמו שאמר "ישמח ישראל בעשירי" (תה' קטט, ב). איה אלה עשירי" (איוב לה, י). והדומים להם. (ח) ותמת דבורה - אמרו (בר' רבתי ע' 113), כי שלחה אותה רבקה אל יעקב, כמו שאמרה "ושלחתי ולקחתין משם" (בר' כו, מה). והיתה באה עמו, ומתה בבית אל. תחת האלון - כמו "תחת אלון ולבנה" (ה' ד"ג), "אלונים מבשר" (ח' כו, ו), ותרם אותם יונתן: "בלוטא", "בלוטין": והוא הנקרא 'קשטניני' בלעז. ואנקלוס תרגם זה כמו 'אלון' בצרי: "באלוני משרא" (בר' יח, א) - "בשפילי משרא". ובבראשית רבה (פא, ה): רבי שמואל בר נחמן אמר: לשון יונת הוא: אלון - אחר, עד שהוא משמר אבלה של דבורה, באה לו בשורתה של אמו, שמתה. (ט) וירא אלהים אל יעקב - הוא האל יתברך, והו שאמר עוד, כי כבר נגלה אליו שם בכרחו (ראה לעיל, א), כמו שאמר "והנה יי נצב עליך" (בר' כה, יג). ועתה בבאו מפון ארם נגלה אליו גם כן. ויברך אותו - חו היא הברכה:

ר' יוסף בכור שור

לירא משכניו שכס כלום. הסירו... אלהי הנכר אשר לקחו משכס, כי אין להוילכם במקום טהור: ועוד, שלא תראה עבודה לשמם. והטהרו - שנגעתם אל המתים. (ד) באזניהם - באזני אלהי הנכר. (ו) לזוה - כי 'לזו' היתה שם העיר לראשונה (ע"פ בר' כה, ט). אשר בארץ כנען - שמה עיר היתה במקום אחר שהיה שמה 'לזו', ולפיכך אמר: לאותה שמוא. (ז) כי שם נגלו אליו הקדוש ברוך הוא ומלאכיו. (ח) ותמת דבורה - נראים הדברים, כי רבקה שלחה אל יעקב לשוב, כמו שאמרה לו: "ושלחתי ולקחתין משם" (בר' כו, מה). אלון בכות - ולהודיע למה נקרא אלון בכות, אמר לך ששם נקברה דבורה.

רלב"ג

באור המלות

לה (ב) אלהי הנכר - הם האלילים שלקחו מבית שכס, והיו שם גם כן טף שכס ונשיהם, שהיו מחזיקים באלו האלילים: והנה צוה יעקב לביתו שישתדלו להסיר אלהי הנכר מכל אשר אתם. (ד) והנה אחשב כי הנזמים אשר באזניהם היו מוכנים בעת ההוא לעשות אלילים, לחשבם שתהיה להם בהם סגולה: הלא תראה כי העגל שעשו ישראל נעשה מהנזמים אשר באזניהם (ראה ש' לב, ב-ד), וכן נעשה מהנזמים אשר באזניהם אפוד גרעין (ראה ש' חכ, כו). ולזה לקח יעקב הנזמים אשר באזניהם וטמן אותם עם אלהי הנכר, כדי שלא ידעו מהם, לסבה בעיניה אשר מנעה הותרה שלא נהנה מעבודה זרה. (ז) אל בית אל - אל בבית אל: כמו שפירש הרב שלמה.

באור הפרשה

שם תגיע לך הנבואה גם כן, כמו שמגעת לך בזה המקום. והנה צוהו שישירו משם ולא יסמוך על דגס, כי אולי ויזקקוהו יושבי הארץ, וידרשו דמי אנשי שכס מידם. (ב) והנה השגיח יעקב ועיין בתקן ענייני ביתו, באופן שתדבק בהם ההשגחה האלהית, וראה שהיו בביתו מאלילי עיר שכס, וצוה שישירו אלהי הנכר אשר בתיאם ויחליפו שמלותיכם, כי המקום שהוילכים שם הוא קדוש, ולזה ראו שיהיו נקיים מכל טומאה: ועוד שהוא יעשה שם מזבח לאל אשר פרד אותו מכל צרה, ולזה ראו שיקדשו עצמם באופן שתדבק בהם השגחתו. (ד) והנה נתנו ליעקב כל אלהי הנכר אשר בידם, והנזמים אשר באזניהם - שהיו מוכנים לעשות מהם אלילים, או אולי היו מתכשיתי עבודה זרה - והנה קבר אותם יעקב תחת האלה אשר עם שכס, שלא ינהג מעבודה זרה כלל. (ה) והנה עזרם השם ויתעלה שהביא חתת ופחד על הערים אשר סביבותיהם, ולא רדפו אחרי בני יעקב. (ו) ויבא יעקב וכל העם אשר אתו לזוה אשר בארץ כנען, היא בית אל, כי כן קרא שמה יעקב, כמו שקדם (בר' כה, ט). (ז) ויבן שם מזבח, ויקרא למקום שכסו בה המזבח אל בית אל - רוצה לומר, ותמת דבורה מינקת (בנוסחא: מינקת) רבקה ותקבר מתחת לבית אל תחת האלון, ויקרא שמו אלון בכות, כי שם כבו בכי גדול על דבורה.